

№ 31 (288)
Жнівень 2009 года

Краязнаўчая газета

Выдаецца з красавіка 2003 года

www.bfk.by

У нумары:

- **Рэгіён: наша Косава –** стар. 3 і 7
- **Музычная спадчына: вяртанне імёнаў –** стар. 5
- **Землякі ў свеце: заўсёды з Радзімай** стар. 6

На тым тыдні...

На мінулым тыдні ў Ваўкавыску, у раёне старажытных Шведскіх гор, пад час правядзення раскопак дзеля адшукання «культурнага слою» нечакана знайшлі **хрысціянскія пахаванні жыхароў старажытнага горада часоў князя Ягайлы**. Раскопкі праводзіліся валанцёрамі пад кіраўніцтвам дацэнта кафедры археалогіі і этналогіі Гродзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы Генадзя Семенчука.

З 8 па 15 жніўня ў балгарскім горадзе Плоўдзіў адбылася **XXI Міжнародная алімпіяда навучэнцаў па інфарматыцы**. Абсалютным пераможцам стаў гомельскі школьнік Генадзь Караткевіч. Ён скончыў 8 класаў гімназіі № 56 Гомеля. Прызёрам нацыянальнай алімпіяды стаў яшчэ ў 2 класе, з 11 гадоў удзельнічаў у спаборніцтвах міжнароднага ўзроўня – у Мексіцы здабыў срэбра, затым два разы атрымліваў залатыя медалі. Цяпер ён стаў абсалютным пераможцам, пакінуўшы за сабою школьнікаў Японіі, ЗША, Кітая. Прыемна адзначыць, што ўдала выступілі яшчэ два беларусы – выпускнікі ліцэя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Зміцер Багданаў і Арцём Вольхін (залаты і срэбны медалі адпаведна). Асноўную падрыхтоўку да спаборніцтваў правёў трэнерскі тандэм гомельскіх выкладчыкаў Міхаіла Далінскага і Алены Міняйлавай. Трэба адзначыць, што за 21 год правядзення міжнародных алімпіадаў па інфарматыцы ўдзельнікі зборнай Беларусі атрымалі 36 медалёў рознай вартасці.

12 жніўня ў Мінску адбылася **прэс-канферэнцыя** па абмеркаванні стану нацыянальнага кіно. Вядомы драматург і сцэнарыст Андрэй Курэйчык адзначыў: «Падаткаплацельшчыкі вымушаны плаціць, каб на кінастудыі «Беларусь-фільм» здымалі жahlівыя карціны». Вядома, што ў Беларусі, на жаль, адсутнічае рынак працы для творчых людзей, не існуе сістэмы адносінаў паміж заказчыкам і творцам, няма нават падмурку для яе, бо ёсць дзяржаўная манопалія ў галіне кіно і тэлебачання. Таму і апошнія фільмы амаль прывальныя. Прысутныя на прэс-канферэнцыі зрабілі выснову, што Беларусі неабходна прадзюсэрскае кіно, бо гэта – адказнасць, а значыць – поспех.

«Беларуская Вільня»

Віленскімі беларусамі распачаты цікавы і карысны праект па стварэнні азнамляльнага дапаможніка-гіда па «беларускай Вільні», каб землякі ў метраполіі змаглі дакрануцца да спадчыны «страчанага сталіцы». Першыя крокі зроблены ў інтэрнэ-прасторы, і было б добра, калі б да гэтага праекта далучыліся краязнаўцы і ў самой Беларусі.

Менавіта з Вільняй звязаныя лёсы знакамітых беларусаў, якія паўплывалі на нашу гісторыю і ўзбагацілі нашу культуру. Сярод іх можна згадаць паэта Адама Міцкевіча, які пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта ў 1819 годзе на працягу некалькіх гадоў жыў у Вільні, пакуль у 1823 годзе не быў арыштаваны расійскімі ўладамі як адзін з арганізатараў таемных моладзевых таварыстваў «філарэтаў» і «філаматаў». Да сваёй высылкі ён быў зняволены ў мурах былога базыльянскага кляштара. Дарэчы, пазней тут чакалі свайго прысуду ўдзельнікі паўстання 1830–1831 гадоў. У Вільні на працягу 10 гадоў, ажно да сваёй смерці, каля Кафедральнага пляца жыў удзельнік антыцарскіх маніфестацый 1861 года паэт Уладзіслаў Сыракомля. З Вільняй звязаныя і апошнія дні кіраўнікоў паўстання 1863–1864 гадоў на Літве і Беларусі Кастуся Каліноўскага, Зыгмунта Серакоўскага, Якуба Гейштара, братаў Франціска і Ціта Далейскіх. На загад віленскага генерал-гу-

Дом, у якім размяшчалася рэдакцыя газеты «Наша Доля»

бернатара Мураўёва ўдзельнікаў паўстання зняволілі ў мурах былога дамініканскага кляштара, які, дарэчы, быў зачынены царскімі ўладамі яшчэ ў 1844 годзе. Пад імем Ігнацы Вітажэнец Кастусь Каліноўскі жыў у Вільні на кватэры чыноўніка віленскай казённай палаты Канстанціна Жаброўскага, дзе і быў арыштаваны. 22 сакавіка 1864 года ён быў павешаны на Лукішскай плошчы. На гэтай плошчы, яшчэ раней, быў павешаны кіраўнік паўстання ў Жамойці Зыгмунт Серакоўскі. Свае маладыя гады правёў у Вільні стваральнік польскай і беларускай нацыянальнай класічнай оперы, кампазітар Станіслаў Манюшка, дзе працаваў арганістам, педагогам і арганізатарам музычнага жыцця горада.

(Заканчэнне на стар. 2)

Падпіска на нашую газету
можна з любога месца

Краязнаўчая

падпісны індекс
індывідуальны - 63320, вядомасны - 633202

«Беларуская Вільня»

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 1)

Дзякуючы братам Івану і Антону Луцкевічам, а таксама Францу Умястоўскаму ў Вільні ў 1906 годзе выйшла першае легальнае перыядычнае выданне на беларускай мове «Наша Доля», у якім друкаваліся беларускія класікі Цётка, Ядвігін Ш., Якуб Колас. Іван Луцкевіч у 1919 годзе арганізаваў Віленскую беларускую гімназію, у якой

Помнік Адаму Міцкевічу ў Вільні

выкладалі, акрамя братоў Луцкевічаў, прэзідэнт Рады БНР Вінцэнт Жук-Грышкевіч, навуковец Барыс Кіт, дырыжор і фальклорыст Рыгор Шырма – збіральнік беларускага фальклору, стваральнік і першы кіраўнік Дзяржаўнай акадэмічнай харавой капэлы Беларусі.

На аснове калекцыі Луцкевічаў быў створаны Беларускі музей і бібліятэка ў Вільні. Паводле інвентара 1941 года музей імя Івана Луцкевіча налічваў 13 450 адзінак захавання, уключаў у сябе дакументы ад XVIII да сярэдзіны XX стагоддзя. Бібліятэка налічвала звыш 14 000 тамоў. У савецкія часы амаль усе супрацоўнікі Беларускага музея былі знішчаныя. Сёння былыя экспанаты захоўваюцца ў Нацыянальных і Мастацкіх музеях Літвы і Беларусі, пры бібліятэцы Акадэміі навук Літвы і архіве-музеі літаратуры і мастацтва Беларусі.

Пасля закрыцця «Нашай Доля» яе пераемніцай стала «Наша

Ніва», з мая 1907 года рэдакцыя знаходзілася ў доме Тышкевічаў, з роду якіх быў стваральнік Лагойскага і Віленскага музэяў старажытнасцяў Яўстафій Тышкевіч. У 2-й палове XIX стагоддзя ў гэтым будынку размяшчаўся акруговы суд, адвакатам у якім працаваў Францішак Багушэвіч. Тут жа разам са сваёй жонкай жыў і сакратар «Нашай Нівы» Вацлаў Ластоўскі, аўтар «Кароткай гісторыі Беларусі», дзяржаўны дзеяч БНР. У 1911–1913 гады рэдакцыя «Нашай Нівы» пераехала ў новы будынак на рагу вуліц Завальнай і Малой Пуглянкі, дзе ўлетку 1911 года дзве ночы правёў Максім Багдановіч. Пасля ў гэтым будынку знаходзілася рэдакцыя газеты «Гоман».

На віленскіх могілках Росы, заснаваных у 1801 годзе, знайшлі свой апошні прытулак Іван і Антон Луцкевічы, Францішак Аляхновіч, Ядвігін Ш., Яўстафій Тышкевіч, Уладзіслаў Талочка, Казімір і Альбін Стаповічы, Аляксандр Аскерка, Лявон Вітан-Дубейкаўскі, Яўхім Ляле-

Кляштар дамініканцаў на Лукішках

вель, Уладзіслаў Сыракомля і іншыя вядомыя і неведомыя беларусы, якія ўпісалі сваё імя ў гісторыю сапраўды «ліцьвінскага» горада.

Добра, калі б у гарадах

і мястэчках нашай краіны зацікаўленыя стварылі б свае такія дапаможнікі па гісторыі сваіх мясцінаў і знакамітасцяў.

Пятро СВІРЫД

Віленскі ўніверсітэт

Паўпіска і кошт

Індывідуальная паўпіска
Індэкс **63320**
1 месяц 4 500 руб.
3 месяцы 13 650 руб.
6 месяцаў 27 300 руб.

Ведамасная паўпіска
Індэкс **633202**
1 месяц 4 725 руб.
3 месяцы 14 175 руб.
6 месяцаў 28 350 руб.

Ф.СП-1

Міністэрства сувязі Рэспублікі Беларусь

АБАНЕМЕНТ на газету 63320

(індэкс выдання)

Краязнаўчая газета

Колькасць камплектаў

на 200 год па месяцах

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куды

(паштовы індэкс)

(адрас)

Каму

(прозвішча, ініцыялы)

ДАСТАВАЧНАЯ

КАРТКА

на газету

63320

(індэкс выдання)

Краязнаўчая газета

Кошт	падпіскі	_____ руб.	Колькасць камплектаў
	пераад-расоўкі	_____ руб.	

на 200 год па месяцах

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Куды

(паштовы індэкс)

(адрас)

Каму

(прозвішча, ініцыялы)

Дар British American Tobacco

12 жніўня ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі адбылася перадача ад замежнага прадпрыемства «Брытыш Амерыкан Табака Трэйдінг Компані» ў дар бібліятэцы шэрагу рарытэтных старадрукаў, архіўных дакументаў, перыядычных выданняў і картаў XVII–XVIII стст. Рарытэтных выданні і дакументы былі выстаўленыя для агульнага агляду і знаёмства з імі.

На прэс-канферэнцыі з нагоды перадачы перад шматлікімі журналістамі выступілі і адказалі на пытанні намеснік міністра культуры Рэспублікі Беларусь Віктар Кураш, дырэктар Нацыянальнай бібліятэкі Раман Матульскі, старшыня Грамадскага аб'яднання «Беларускі фонд культуры» Уладзімір Гілеп, начальнік аддзела па карпаратыўных сувязях ЗП «Брытыш Амерыкан Табака» Сяргей Буры. Вяла прэс-канферэнцыю намеснік дырэктара бібліятэкі Людміла Кірухіна.

Перададзеная калекцыя налічвае 26 адзінак рукапісных выданняў, старадрукаў і рэдкіх дакументаў, у тым ліку 3 карты, 3 архіўныя дакументы, 5 перыядычных выданняў. Асаблівае месца сярод іх займаюць 7 рукапісаў стараабрадцаў Беларусі XVIII–XIX стст., а таксама зборнік павучэнняў, жыцця, аповесцяў XVIII ст. Калекцыя ўтрымлівае ўнікальныя набажэнскія ноты 2-й чвэрці XIX ст., якія за-

раз можна сустрэць хіба толькі ў асяроддзі стараабрадцаў. Такія нотныя рукапісы – важная крыніца для даследчыкаў старажытнай музычнай культуры.

У складзе калекцыі 2 пераплеценныя скурай у тоўстыя дошкі «Псалтыры» XVIII і першай чвэрці XIX ст. Упрыгожаннем калекцыі з'яўляюцца 3 карты: адна з выяваў беларускіх зямель вядомага французскага картографа Нікаля Сансон, выдадзеная ў 1665 годзе ў Парыжы, другая – выдадзеная ў 1789 годзе ў Вене, адлюстроўвае паўночную частку тагачаснай Літвы, яе аўтар аўстрыйскі картограф Франц Йозэф фон Рэйлі, на трэцяй – тэрыторыя Польскага Каралеўства (1903), выдадзеная ў Варшаве.

Нарэшце, самай старажытнай кнігай калекцыі з'яўляецца старадрук XVII ст. Людзевейка Эльзевіра, з якім супрацоўнічалі вядомыя мастакі таго часу, у тым ліку П. Рубенс. Акрамя таго перададзены том твораў Ціта Лівія (1654) і тры тамы Сенека (1672). У калекцыю ўвайшлі таксама шэраг друкаваных выданняў XX ст. на беларускай мове і 3 архіўныя дакументы XVIII ст.

Беларускі бок шчыра падзякаваў «Брытыш Амерыкан Табака» за багаты падарунак Нацыянальнай бібліятэцы.

Наш кар.

І вырасла капліца

Задума ўзвесці капліцу ў сваёй, на сто двароў, вёсцы Лесуны ў 70-гадовага настаўніка-пенсіянера Леаніда Лявонцэвіча Сучка ўзнікла гадоў пяць таму ў час наведвання Вілейкі з нагоды асвячэння там капліцы ў памяць пра загіну-

Леанід Сучок

лых у гады Першай сусветнай вайны салдатаў расійскай арміі, сярод якіх было нямала і беларусаў. Тутэйшы святар айцец Фёдар, з якім ён падзяліўся сваёй задумай, благаславіў Леаніда Лявонцэвіча, даў згоду. Пазней, пры наведванні манастыра ў Лядах, ён атрымаў пасля трох дзён шчырага посту благаслаўненне і махаха.

Вярнуўшыся дамоў, спачатку паставіў два драўляныя крыжы ў сваім агародзе, а затым, з дазволу Казловіцкага сельсавета, і вялікі крыж пры ўездзе ў вёску. «Дабро» на будаўніцтва паблізу яе капліцы ў гонар іконы Пакроваў Божай Маці ўлады не далі, хоць у наваколлі ў васьмі вёсках, што ўваходзяць у сельгаскааператыў «Казловічы», няма ніводнага праваслаўнага храма – іх не было і раней. Але Леанід Лявонцэвіч па характары чалавек настойлівы, рашучы, добра памятае евангельскі запавет: стукайце – і вам адчыняць! Нарэшце ўлады і раённы архітэктар

далі дазвол на выдзяленне месца пад капліцу за агароджай мясцовых могілак, насупраць увахода. А гэта ад вёскі метраў 300.

Дабрачынны Слуцкай абшчыны протаіерэй Міхаіл Вейга даў сваё благаслаўненне на ўзвядзенне капліцы. На дапамогу актыўнаму дойдзіду, настаўніку, інжынеру-механіку па апрацоўцы драўніны, а яшчэ калгаснаму кавалю прыйшлі адзінаццаць яго вучняў з мясцовай школы, хлопцы ва

ўзросце 11–15 гадоў. Ён змайстраваў лесапільны станок па вырабе пілама-тэрыялаў, бо капліца задумвалася цалкам драўлянай. А 52 жыхары Лесуноў унеслі свае грашовыя зберажэнні на будаўніцтва. Давялося, вядома, і самому раскшэліцца для святой справы. Ды і сельсавет выдзеліў пэўную грашовую дапамогу на набыццё металічнага дахавага пакрыцця.

Тры гады Леанід Лявонцэвіч шчыраваў на будоўлі часцей адзін, але не адмаўляўся і ад добраахвотных памочнікаў. Вернікі прыносілі для капліцы свае іконы, дзве харугвы сам набыў, пазней з'явіліся і па-мастацку распісаныя вялікія іконы Іверскай Маці Божай і Ісуса Хрыста – яны ўстаноўлены ў малітоўным пакоі перад дзвярыма. Дзве іконы перадалі святары Свята-Міхайлаўскага сабора ў Слуцку. А звон для капліцы Леанід Лявонцэвіч зрабіў з кіслароднага балона. За два дні да адкрыцця капліцы Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт даў сваё благаслаўненне ў пісьмовай форме, а протаіерэй айцец Міхаіл Вейга асвяціў капліцу ў дзень

Пакроваў Божай Маці – 14 кастрычніка 2007 года. Наступным разам святар прыехаў на Радаўніцу. У гэтыя два дні святочныя набажэнствы ў капліцы будуць праводзіцца пастаянна. Леанід Лявонцэвіч, дарэчы, падтрымлівае ў чысціні могількі, даволі шчыльна «заселеныя» помнікамі, нідзе не бачна быльнягу і разнатраўя, як на многіх сельскіх могілках раёна. За гэта мясцовы сельгаскааператыў выплочвае яму штомесячна па 35 тысяч рублёў (чым не прыклад для іншых гаспадарак).

Што яшчэ парадавала і здзівіла тут – гэта спісы ў рамачках на дзвярах знутры 32-х загінулых у гады Вялікай Айчыннай вайны лесуноўцаў, а таксама 52-х вяскоўцаў, што ахвяравалі свае зберажэнні на ўзвядзенне капліцы. І вядома ж – у асобным спісе прозвішчы тых 11 вучняў, якія шчыравалі тры гады на будоўлі.

...Калі на Пакровы Маці Божай зноў сюды прыедзе з горада святар на набажэнства, звон капліцы абудзіць не толькі вёску, але нагадае і наваколлю, што тут жыве Дух Божы.

Міхась
Тычына,
г. Слуцк

Тут з'явіўся я на свет у 1953 годзе, які памятна як год смерці «бацькі ўсіх народаў» Сталіна. Але што мне было да таго? Праўда пра сталінскія часы прыйдзе значна пазней, ужо ў сталым узросце. Найпершы і светлы (а ці бываюць іншыя ў маленстве?) успамін – дзіцячы дом, дзе мой бацька працаваў дырэктарам. Жыла наша сям'я ў доме побач, натуральна, што першымі маімі знаёмымі і сябрамі сталі якраз дзетдомаўцы. Крыху падросшы, мы са старэйшымі братам рэзаліся з імі ў карты, хаваючыся ад бацькоў. Гулялі ў лапту, што было весела і рухава. Глядзелі дыяфілмы. Мо адтуль у мяне спраўджаная ў жыцці (семнаццаць гадоў работы ў кіно) любоў да светлага экрана ў цёмнай зале?

Цяпер разумееш, што ў дзетдомаўцаў дзяцінства якраз і не вызначалася бясхмарнасцю. Пасляваенныя бязбацькавічы, беспрытульнікі, бадзяжнікі – колькі іх было на Беларусі, колькі такіх дзетдомаў існавала? Мой закрылі ў сярэдзіне 1960-х, калі ўжо нашая сям'я пераехала з Косава ў вёску Даманава таго ж Івацэвіцкага раёна. Дарэчы, у будынку, дзе месціўся дзіцячы дом, у вайну знаходзілася фашысцкае гестапа.

Другой яркай згадкай маленства быў касцёл, які стаяў на другім баку брукаванай вуліцы насупраць дзетдома. Ён здаваўся мне высокім, змрочным, непадступным. Мы любілі лазіць па цвінтары, абыходзіць будыніну з усіх бакоў. Па словах бацькі, касцёл зрэдзчас працаваў, але памяць не захавала мяне малага ўнутры храма. Напэўна, каб не парушыць стан містычнага рамантызму, у якім трымала спару-

Мястэчка майго маленства

да хлапчука сваёю закінутасцю. Даўно ўжо дрэвы перасталі здавацца высокімі, паменшаў для мяне і горад, святыня цяпер не выдае сягаючай аблокаў. Затое прыйшло ўсведамленне, што храм не можа быць змрочным. Згадаць толькі вузкія спічастыя вокны з вітражамі на бакавых фасадах, якія ствараюць цудоўнае вясёлкавае асвятленне ўнутры. Святло надае прыгажосць рэчам, а праз спазнанне прыгажосці чалавек набліжаецца да спазнання Хрыста – сапраўднага святла.

Троіцкі касцёл у Косаве – адзін з першых на Беларусі культурных помнікаў архітэктуры неаготыкі. Пабудаваны ў 1878 годзе на ахвяраванні Вандаліна Пуслоўскага і парафіян. Дапамагалі таксама мясцовыя памешчыкі Астрамецкія і Юндзілы. Першы ж касцёл быў узведзены тут у 1526 годзе, праз сто гадоў новы храм заснаваў знакаміты Леў Сапега, якому на той час належала Косава. Будынак быў драўляны, згарэў у 1872 годзе. На гэтым жа месцы і паўстаў мураваны, які і сёння радуе вока гэтым імкненнем у неба.

Ёсць у Косаве і царква ў цэнтры горада. Памятаю, што па нядзелях там было людна, дзень кірмашу, а вось сам храм не адбіўся ў дзіцячай свядомасці. Потым ужо я разабраўся, што гэта звычайны ўзор мураўёўскай архітэктуры

рэтраспектыўна-рускага стылю. Антонаўская царква паўстала ў 1868 годзе. Добра хоць тое, што яна існавала і не закрывалася.

Самай жа таямнічай казкай маленства быў напаўразбураны палац, які знаходзіўся недалёка ад Косава ў Марачоўшчыне. Агromністае прадстаўнічае збудаванне хвалявала сілуэтам вежаў з гэтычнай апрацоўкай, спічастыя вокны, як у касцёле, зеўралі пустымі праёмамі, скляпенні вабілі залезці і адкрыць для сябе нейкую таямніцу. Сёння цяжка згледзець палац нават у яго вонкавай велічы – зарос наўкола лесам. Толькі сілуэт цэнтральнага аб'ёму праглядваецца над вершалінамі дрэў.

Палац узвёў у 1838 годзе граф Войцэх Пуслоўскі, апошні ўладальнік Косава. Ёсць меркаванні, што ён здолеў значна памножыць свае багацці падчас руска-французскай вайны 1812 года (вайна заўсёды камусьці нясе прыбытак). Таму і мог дазволіць сабе такое шыкоўнае збудаванне, якое нагадвала замак-крэпасць: зубчаты парпет, вузкія шчыліны-байніцы, васьмігранныя вежы-вартаўнікі. Праект выканаў варшаўскі архітэктар Францішак Яшчолд. Праўда, готыка тут толькі ў аздабленні, сама аб'ёмна-прасторавая кампазіцыя захоўвае пануючую на той час класіцыстычную ўраўнаважаную кампазіцыю. Такое вось спалучэнне.

У будаўніцтве прымаў удзел таксама архітэктар У. Марконі, роспісы залаў выканаў мастак Ф. Жмурка.

Дзе тыя роспісы? Толькі згадка пра іх засталіся. Лёс палаца склаўся незайздросна: пасля паўстання 1863–1864 гадоў ён перайшоў у рукі маскоўскай арыстакратыі – князёў Трубяцкіх і Альдэнбургскіх. Урэшце стаў маёмасцю казны. У Першую сусветную вайну разрабаваны немцамі, за Польшчай тут знаходзілася староства Косаўскага павета і першая на Беларусі школа пчалярства. Пасля апошняй вайны засталіся толькі велічныя рамантычныя руіны. Гавораць, што замак спалілі партызаны.

(Заканчэнне на стар. 7)

Касцёл Св. Тройцы

Лакалізацыя сярэднявечнай Літвы

(Заканчэнне.
Пачатак у №№ 28–30)

У XVI ст. з'явіўся яшчэ цікавы харонім, вывучэннем якога дэталёва займаўся Збыслаў Вайткавяк. Менавіта гэты гісторык выдзеліў харонім «Завілейская Літва», які размяшчаўся ў паўночнай частцы Віленскага ваяводства. Даследчык высветліў, што гэты тэрмін з'явіўся ў вялікакняскай канцэлярыі на пачатку XVI ст. і «быў прыпісаны рэгіёну, адміністрацыйна-тэрытарыяльная асаблівасць якога ўжо тады была заўважана». З прыведзеных даследчыкам дакументальных сведчанняў вынікае, што для акрэслення паўночнай часткі Віленскага ваяводства ў дзяржаўнай дакументацыі ўжывалася спецыяльная назва – «Завілейская старана», «Завілле». Тэрмін гэты выкарыстоўваўся адначасова і ва ўзаемасувязі з назвай «Ашмянская старана», якая абазначала паўднёвую частку Віленскага ваяводства. За пункт адліку прымаўся сталічная Вільня. Фармулёўка «Завілейская Літва» («Litwa Zawilejska») Збыслаў Вайткавяк, падобна, пераняў ад Мацея Стрыйкоўскага. Апошні з дапамогай гэтай назвы адрознівае землі на поўнач ад Віліі ад «Павілейскай Літвы» («Litwa Powilejska»), размешчанай на поўдзень ад гэтай ракі. Вайткавяк прышоў да высновы, што падставу для рэгіянальнай адметнасці гэтай тэрыторыі стварылі тапаграфічныя асаблівасці – спецыфіка тэрыторыі, выдзеленай воднай артэрыяй. Паняцце «Завілле» праз ужыванне ў вялікакняскай канцэлярыі стала імем уласным. Даследчык адзначыў палітычна-этнічнае значэнне названага паняцця ў гістарыяграфіі XVI ст., што магло абапірацца на сляды сапраўднай асаблівасці Завілля ў больш ранні перыяд. Вайткавяк ідэнтыфікуе «Ашмянскую старану» з Руссю і ў асцярожнай форме высювае тэзу аб Віліі як этнічнай мяжы між Літвой («старана Завілейская») і Руссю («старана Ашмянская»). Асцярожнасць у дадзеным выпадку яўна апраўданая, бо Ашмяны ў XVI ст., несумненна, знаходзіліся ў Літве, а не на Русі. Тым не менш назіранне даследчыка аб Віліі як маг-

чымай этнічнай мяжы заслугоўвае ўвагі. Відавочна, раку Вілію ў яе сярэднім цячэнні можна прызнаць, са значнай доляй умоўнасці, за мяжу між двума этнічна адрознымі часткамі хароніма «Літва» (уласна Літва). «Старана Завілейская» (за выключэннем Браслаўшчыны) – пераважна балцкая (Аўкштота), «старана Ашмянская» – пераважна ўсходнеславянская.

Такім чынам, тэрміны «Завілейская старана» і «Ашмянская старана», нават з улікам іх пэўнай этнічнай спецыфікі, нельга паставіць на адзін узровень з назвамі «Жамойць», «Літва», «Падляшша», «Русь» і г.д. Адметнасць першых двух тэрмінаў у тым, што гэтыя тэрытарыяльныя назвы паўстаўлі ў рамках дзяржаўна-адміністрацыйнай адзінкі, але не сталі часткай адміністрацыйнага падзелу.

Механічны перанос сучаснага разумення Літвы як Летувы (Літва = Аўкштота + Жамойць) на сярэднявечча выклікае блытаніну ва ўзаемаадносінах паняццяў «Літва» і «Аўкштота». Гісторыкі не могуць пагадзіць між сабой балцкую Аўкштоту і балтаславянскую Літву, патлумачыць, дзе яны размяшчаліся і што сабой абазначалі. Выходзіла так, што Літва адначасова была часткай Аўкштоты (Літоўская зямля) і ў той жа час уключала ў сябе Аўкштоту разам з Жамойцю. Аналагічныя цяжкасці маюць археолагі. Напрыклад, Ваўкайтэ-Кулікаўскіене ў адной працы паказвае на карце (пачатак II тыс. н.э.) тэрыторыі жамойтаў і аўкштайтаў, аб'ядноўваючы іх агульнай назвай «літоўцы». На другой карце, храналагічна сумешчанай з першай (IX–XII стст.), аўкштайтаў ужо няма, паказаныя толькі жамойты і літоўцы. У Таўтавічуса на адной карце (VI–XII стст.) прысутнічае ўся тройка (літоўцы, жамойты і між імі аўкштайты), на другой (VI–VIII стст.) прамежкая група названа «злітоўшчанымі пражамайтамі ці заходнімі аўкштайтамі».

Падобнай блытаніны ў назвах балцкіх пляменаў можна пазбегнуць, калі прыняць наступны тэзіс: **Аўкштота – назва, якой ад 2-й паловы XIII да XX ст. на Жамойці абазначалася паўночная – балцкая частка хароніма «Літва».**

Можна меркаваць, што Літва («уласна Літва», «Літоўская зямля») напачатку была паўднёвай, пагранічнай з усходнімі славянамі вобласцю Аўкштоты. Усходнія славяне, а за імі палякі і немцы пачалі называць імем гэтай пагранічнай балцкай зямлі суседнія ёй і этнічна блізкія тэрыторыі. Назва «Аўкштота» выкарыстоўвалася на Жамойці, адкуль пра яе даведліся нямецкія храністы з суседняй Прусіі. У ходзе славянскай каланізацыі, а потым працэсу ўтварэння ВКЛ назва «Літва» пашырылася на ўсю кантактную балта-славянскую зону, што стала адром дзяржавы. Паколькі ў гэтым ядро ўвайшлі і астатнія землі Аўкштоты, назва «Літва» распаўсюдзілася таксама на іх.

Такім чынам Аўкштота стала часткай Літвы і захавалася як харонім у мове насельнікаў Жамойці. Вялікі князь Вітаўт пісаў: «А на Жамойці Літву называюць Аўкштотай». Лаўмянскі заўважыў, што ўсходнеславянскія крыніцы ўвогуле не ведаюць назвы «Аўкштота», можа, таму што ўсходнеславянскія землі межавалі непасрэдна з Літвой, а не з Жамойцю. Дадамо яшчэ, што паняцце «Аўкштота» не выкарыстоўвалася і ў дзяржаўных дакументах ВКЛ. Упершыню назва «Аўкштота» сустракаецца ў хроніках Тэўтонскага ордэна, які меў агульную мяжу і пастаянныя кантакты з Жамойцю.

Пазней, у XVI ст., у вялікакняскай канцэлярыі для абазначэння земляў на поўнач ад Віліі ўзнік тэрмін «Завілейская старана» (Завілле), ці (паводле Вайткавяка) «Літва Завілейская». У XIX – пачатку XX ст. у ходзе фармавання (галоўным чынам на аснове Жамойці) новага этнасу – летувісаў да «Завілейскай стараны» вярнулася жамойцкая назва «Аўкштота».

Уласны погляд на праблему лакалізацыі Аўкштоты мае Павал Урбан. Прааналізаваўшы звесткі крыжацкіх хронікаў XIV–XV стст. і акты вялікага князя Гедзіміна, даследчык прышоў да высновы, што Аўкштота была асобнай зямлёй і ніколі не атаясамлівалася з уласна Літвой. Урбан размяшчаў Аўкштоту на поўнач ад ракі Віліі, паабпал рэчкі Святой, і аднёс да гэтай зямлі

Вількамір, Уцяну, Таўрагіні, Больнікі, Малаты, Дубінкі, Гедройці, Немянчын, Кернава, Шашолы, Пабойск, Рогава, Кейданы, Шаты, Жэймы, Кульву, Ворлава і Коўна, магчыма, яшчэ Упіту і Свянцаны. З такой лакалізацыяй Аўкштоты можна пагадзіцца пасля ўдакладнення адной дэталі. Акрэсленая тэрыторыя ўсё-такі мела дачыненне да назвы «Літва». Яна прак-

це жыве 84 190 «літоўцаў праваслаўнага і каталіцкага веравызнанняў» (большасць насельніцтва павета). Мясцовы чыноўнік з тэрыторыі гістарычнай Літвы традыцыйна атаааааміў «літоўцаў» з тутэйшымі беларусамі. Можна прывесці яшчэ дзесяткі падобных прыкладаў.

Канчаткова гэты харонім адышоў у гісторыю пасля Першай сусветнай вайны, калі назву «Літва» (Lietuva) прыняў для сваёй дзяржавы новы балцкі этнас, сфармаваны на тэрыторыі Жамойці і Аўкштоты. Апошняя была часткай гістарычнай Літвы, што найменш зазнала славянскую асіміляцыю. Тэрыторыя гістарычнай Літвы захавала адметнасць і ў XX ст., што дало падставы этнографам выдзеліць яе ў асобны гісторыка-этнаграфічны рэгіён Беларусі (Панямонне). Цікава, што Панямонне разам з Падняпроўем называецца рэгіёнам, які адыграў рашальную ролю ў фармаванні агульных рысаў размоўнай беларускай мовы.

На заканчэнне можна падсумаваць галоўныя высновы. У навуковай літаратуры прынята: **1)** першапачаткова харонім «Літва» адносіўся да балцкай тэрыторыі; **2)** у сярэдзіне XIII – пачатку XX ст. харонім «Літва» («Літва ў вузкім сэнсе», «Літоўская зямля») складаўся з балцкай і ўсходнеславянскай этнічных частак і не ўключаву Жамойці.

Месцазнаходжанне Літвы на XVI ст. даволі дакладна вызначанае апошнімі даследаваннямі Спірыдонава, а лакалізацыя пачатковай Літвы акрэслена толькі прыблізна.

У гістарыяграфіі распаўсюджаная думка, што тэрытарыяльнае пашырэнне хароніма «Літва» адбылося праз далучэнне да яго суседніх усходнеславянскіх тэрыторыяў, якія цалкам страцілі сваю адметнасць і з сярэдзіны XIII ст. пачалі лічыцца Літвой. Апошняя тэза ўяўляецца памылковай, бо, як добра вядома, у складзе Літвы адметнасць трацілі балцкія, а не ўсходнеславянскія землі. Балцкая частка гістарычнай Літвы падваргалася ўсходнеславянскай асіміляцыі. Дзяржаўны ўлады ў ВКЛ яшчэ больш узмацнілі гэты працэс, хоць кіроўная дынастыя і частка вышэйшай арыстакратыі былі балцкага паходжання. На балцкай тэрыторыі ўстанаўлівалася сістэма кіравання на ўзор ўсходнеславянскіх земляў і ў якасці дзяржаўнай уводзілася русінская (старабеларуская) мова.

Пераўтварэнне пачатковай балцкай Літвы ў балта-славянскую, верагодна, праходзіла двума шляхамі: праз каланізацыйны рух усходніх славянаў на балцкія землі і праз дзейнасць у змешанай балта-славянскай зоне новай дзяржавы, узніклай каля сярэдзіны XIII ст. – Вялікага Княства Літоўскага.

Алесь КРАЎЦЭВІЧ

(З кнігі «Стварэнне Вялікага Княства Літоўскага»)

тычна супадае з харонімам XVI ст. – «Завілейская Літва», выдзеленым і абгрунтаваным Вайткавякам.

Ужо па Галіцка-Валынскім летапісе можна прасачыць змену акцэнта ад этноніма да хароніма. Летапіс адначасова ўжывае тэрмін у абодвух значэннях. Пры апісанні ўнутраных справаў Панямоння ўсходнеславянскія гарады-землі аддзяляюцца ад Літоўскай зямлі. Калі ж гаворка ідзе ўвогуле пра Сярэдняе Панямонне, то ўсё яно называецца Літвой. У 1249 ці 1250 г. валыняне ідуць на Літву, а канкрэтна – на Наваградка. Пры апісанні паходу 1252 г. ужо адназначна Наваградка атаааамліваецца з Літвой: «на Літву, на Наваградка». Пад 1265 г. летапіс паведамляе, што Войшалк са Шварнама княжаць у Літве, а высвятляецца, што Шварн сядзіць у Наваградку. Пад час змянення паходу 1277 г. валынскія князі зноў ідуць на Літву і тут жа ўдакладняюцца канкрэтныя месцы – Наваградка і Гародня. А вось прыклады аддзялення Літвы ад Наваградка. Паводле запісу 1255–1256 гг. Войшалк будзе манастыр на мяжы Наваградка з Літвой. У 1264 г. Войшалк збірае войска Наваградка і ідзе княжыць на Літву. У 1275 г. валыняне, узяўшы вакольні горад Наваградка, збіраюцца потым ісці на Літву.

Магчыма, традыцыя называць Літвой тэрыторыю Сярэдняга Панямоння – зону змешанага насельніцтва сягае каранямі яшчэ да XI–XII стст., але канчаткова гэтая назва ўсталявалася, відавочна, з утварэннем тут дзяржавы – ВКЛ.

Харонім «Літва» перажыў само ВКЛ і працягваў існаваць у складзе Расійскай імперыі. Характэрны эпизод меў месца ў 1846 г. у паўднёвай, беларускай частцы гістарычнай Літвы, менавіта ў Ваўкавыску. На прапанову Расійскай акадэміі навук прыслаць звесткі аб наяўнасці неславянскіх нацыянальных меншасцяў, у тым ліку і летувісаў, ваўкавыскі земскі спраўнік паведаміў, што ў яго паве-

Паходжанне назваў

Паходжанне назвы вёскі Груздава на Пастаўшчыне мясцовыя жыхары выводзяць ад грыбоў груздоў. Маўляў, у часы, калі вакол паселішча спрэс цягнулася пушча, тут іх расло вельмі багата. Насельнікі вёскі і ваколцаў назапашвалі грузды на зіму, што давала ім магчымасць выжыць у пару няўроду ці бяскорміцы.

Аднак такое тлумачэнне было, напэўна, прыдуманна параўнальна нядаўна: знаходжанне побач вялікай Груздаўскай лясной дачы і блізкае гукавое спалучэнне са словам «грузды» нарадзіла мясцовую версію назвы. На тое, што яна штучная, указвае яшчэ адна вёска Груздава – каля Маладзечна. Яна знаходзіцца на ўзгорку, на якім, як і на «пастаўскім», узвышаецца праваслаўная царква, але там у ваколцах лясоў зусім няма, і выводзіць паходжанне наймення вёскі ад назвы грыбоў не выпадае.

Больш верагоднай можна было б лічыць версію пра ўтварэнне Груздава ад слова «груд» – «узгорак», «курган», што добра стасуецца з рэльефам мясцовасці. Цэнтральная частка вёскі ўзвышаецца над ваколцамі на 15–20 метраў.

Але ўсё ж, на наш погляд, найбольш верагоднае тлумачэнне назвы можна вывесці ад асновы «груз». У польскай мове ёсць слова «gruz», якое

мае значэнні «шчэбень» і «разваліны», «руіны». Звернем увагу і на тое, што «шчэбню» ў беларускай мове адпавядае сінонім «друз». Гэта сведчыць пра тое, што і польскі, і беларускі тэрміны маюць агульную славянскую аснову, у якой толькі адбылося чаргаванне блізкіх гукаў.

Выходзячы з гэтага можна прапанаваць наступную гістарычную інтэрпрэтацыю паходжання назвы. У часы даславянскай каланізацыі на груздаўскай гары знаходзілася ўмацаванае паселішча фіна-вуграў або іх свяцілішча (капішча). Прыход крывічоў, які суправаджаўся ўзброенымі сутычкамі з

мясцовым насельніцтвам, прывёў да таго, што ўсе пабудовы былі разбураныя, а жыхары забітыя ці гнаныя з гэтай мясцовасці. Загінула і фіна-вугорская назва. Славяне ж, пачынаючы асваенне тутэйшых земляў, груздаўскія курганы называлі «груз» – «разваліны». Адсюль і тлумачэнне: «Груздава» – гэта «месца, дзе ёсць старыя руіны».

Якія можна прывесці доказы гэтай версіі? Па-першае, варта звярнуць увагу на тое, што ў ваколцах Груздава амаль усе назвы, у тым ліку рачныя і азёрныя, маюць славянскае паходжанне, хоць наогул для Пастаўшчыны ўласцівая высокая доля фіна-вугорскіх і балцкіх

назваў. З гэтага вынікае, што тутэйшыя землі да прыходу крывічоў або былі зусім не заселеныя, або (што больш верагодна) мясцовае насельніцтва было вынішчанае прышэльцамі.

Па-другое, мясцовыя жыхары, расказваючы пра курган каля царквы, упэўнена сцвярджаюць, што там былі могілкі. Калі яны аказаліся закінутымі, ніхто дакладна (ды і прыблізна) не ведае. Але ёсць цікавы момант. У рукапісным летапісе Груздава запісана, што на могілках каля царквы людзей перасталі хаваць з канца 1930-х гадоў, калі пры будаўніцтве дарогі на краі ўзгорка зрэзалі яго заходнюю частку і знайшлі дзве каскі жаўнераў напалеонаўскага войска. З гэтай прычыны, нібыта, царква прызнала могілкі апаганенымі і перанесла месца пахаванняў на паўднёвую ўскраіну. Дзіўна выглядае ў гэтай легендзе тое, што ніхто быццам бы не ведаў, што тут пахаваныя французы, між іншым, таксама хрысціяне, і тое, што дарогу пачалі весці праз могілкі. У тыя часы пры высокай рэлігійнасці грамадства такое падаецца малаверагодным. А старэйшы жыхар вёскі, Альфер, прыгадвае, што на яго памяці «гара ўжо была голая», гэта значыць, без помнікаў і крыжоў. Існуе таксама меркаванне, што могілкі былі закінутыя праваслаўнымі пасля 1812 года, калі на іх пахавалі французскіх жаўнераў. Але і гэтая версія падаецца слабадаказнай, бо надпіс на камені на гары напісаны па-

польску. З прыведзеных фактаў можна меркаваць, што паданне пра могілкі сягае ў вельмі глыбокую даўніну і мае яно, магчыма, язычніцкія карані. Удакладніць прапанаваную версію можа дэтальнае археалагічнае вывучэнне груздаўскіх курганоў і ваколцаў былога мястэчка.

Суседнія вёскі – Ажарава, Ажарцы, Пожарцы атрымалі свае назвы, паводле меркавання мясцовых жыхароў, з прычыны таго, што гарэлі ў адзін год. Аднак, напэўна, вёскі і іх найменні ўтварыліся з іншай прычыны.

Верагодна, гэта звязана з працэсам адваёвы ў ляснога масіву ўчасткаў пад ворыва. У Заходняй Беларусі тэрмін «жар» азначаў месца, выпаленае сярод лесу для далейшага асваення тэрыторыі. Вось на такіх лядах і ўзніклі Ажарава, Жарцы (Ажарцы) і Пожарцы.

Працэс земляробчага асваення мясцовых зямель праявіўся і ў назвах вёсак Ралаўцы і Рылькі. Кожная з іх утворана ад тапанімічнай асновы «рал» – «рол». Прыгадайма беларускія словы «ралля», «араць», «ворыва», або польскае «rol» – «ралля», «зямля». Назва ж вёскі Сліжова паходзіць ад дыялектнага славянскага тэрміна «слезня» – крыніца на забалочаным лузе, якая звычайна знаходзіцца сярод высокай балотыстай расліннасці.

Ігар ПРАКАПОВІЧ,
Іна СОБАЛЬ

(З кнігі «Мястэчка каля пушчы: Груздава і ваколцы». Паставы, 2005)

Курган каля царквы

Традыцыі і сучаснасць

Досыць маніць пра паляка Манюшку

«Classic Avantgarde» – «Новае неба Станіслава Манюшкі», Мн., 2009, «НМК».

Разглядаючы зграбны дзірака CD-альбома «Новае неба Станіслава Манюшкі», прыгадваю часіны свайго савецкага юнацтва, калі, захапіўшыся музыкай, заходзіў рэгулярна ў найбуйнейшую краму «Беларускі Дом Грампласцінак». Чаго там толькі ні было: амерыканскі джаз, італьянская эстрада, польскі ды часам і брытанскі рок, неўміручая еўрапейская класіка... Але не падумаўце, што малюю рай беларускага мелама, бо акурат беларускага там не было нічога – ні ў джазе, ні ў року, ні ў класіцы. Нібы ў раздзеле фальклору можна было нешта адшукаць. І ўжо тады я задумаўся: што ж мы за народ такі, раз ніякага следу на зямлі не пакідаем?... І мо так бы і паверыў у наш мёртвы дух, каб выпадкова на выставе польскіх кружэлак не трапіў у рукі дыск нейкага замежнага генія Станіслава Манюшкі. І на маю юначую галаву пасыпаліся пытанні: а што ж гэты паляк падбіраў да сваёй музыкі пазтаў з нашых краёў (Міцкевіча, Сыракомлю, Чачота), ды што ў яго за фальварак такі Убель, аб знаходжанні якога палякі нават не згадваюць, а ў сэрцы Беларусі на Чэрвеньшчыне (колісь Ігуменшчыне) ёсць такі Убель? Ці не апрагнулі зноў прынца ў жабрака, а мы, сучасныя пераверкі, усё паддаем старому падману?

На тым юначыя ўспаміны не канчаюцца, бо не толькі палякі прысабечылі наш скарб, але і маскоўская фірма «Мелодія», якой БССР даверыла ахоўваць свой музычны даробак, спісвала таго ж Манюшку ў польскую скарбонку нават тады, калі я незнарок патрапіў у той самы Убель (кіламетраў 70 ад Мінска) ды пераканаўся, што менавіта там нарадзіўся сусветны геній музыкі, менавіта там знаходзіцца

а адзіны ў свеце музей Манюшкі. І менавіта МАНЮШКАМІ можна назваць тых, хто працягваў МАНІЦЬ нам пра міфічныя крыніцы такога роднага і зразумелага нам прозвішча. І чаму ж тады так ганарліва ён шанавалі песні з-над Нёмна і Дзвіны, складзеныя паводле нашага фальклору? А таму, што яны родныя і яму!

Дык вось пачаткам руйнавання мані пра Манюшку стаў гадоў пяць таму акурат канцэптуальны дыск ансамбля «Classic Avantgarde», калі найлепшымі беларускімі артыстамі быў узноўлены знакаміты цыкл «Песні з-над Нёмна і Дзвіны», дзе наш класік Ян Чачот пераклаў на польскую мову шэдэўры беларускага фальклору, а сучасныя паэты вярнулі тыя пераклады назад у мову беларускую.

І вось да 190-годдзя Станіслава Манюшкі Беларуска філармонія правяла ў траўні 2009-га прэзентацыю чарговага творчага чыну таго ж ансамбля – маштабнага альбома «Новае неба Станіслава Манюшкі».

Тут таксама ёсць нямала твораў двойнога перакладу. Мы ж памятаем, што беларуская мова была афіцыйна забаронена адмысловым указам спярша польскім, потым царскім чынавенствам, таму паэт Ян Чачот, сабраўшы мноства беларускіх фальклорна-песенных скарбаў, з патрэбы падпарадкавання тагачаснаму рэжыму пераклаў іх на польскую мову. Але нават «Песні з-над Нёмна і Дзвіны» не сталі ў яго «Песнямі з-над Віслы і Одры». У новым альбоме «Classic Avantgarde» з таго цыкла ёсць песні «Гай шуміць» і «Ах, далёка замуж», але не бянтэжэцца, калі ў вашую калецыю патрапяць абедзве кружэлки, бо калі на першай сольныя вакалы названых песень

спявае Наталля Залатарова, дык на другой Таццяна Цыбульская і Алена Золава. Манеры настолькі адрозныя, што можна было б і на адным дыску выдаваць.

Акрамя таго ў новую праграму шэдэўраў беларускай класічнай музыкі ўвайшлі і фрагменты буйных сімфанічных твораў: струнны квартэт № 1 рэ мінор, інтрада да оперы «Латарэя», розныя апрацоўкі полек, мазурак, кананічныя творы... Безумоўна, такі рэпертуар патрабуе і выканаўцаў падобнага ўзроўню, таму варта назваць сярод стваральнікаў гэтага адметнага альбома і Віктара Скорбагатава (барытон), Юрыя Гарадзецкага (тэнор), Уладзіміра Громава (барытон) ды ўвесь ансамбль «Classic Avantgarde» пад кіраўніцтвам Уладзіміра Байдава. Не выпадае ў гэтай рэцэнзіі пералічыць усе іхнія рэгаліі, перамогі на прэстыжных еўрапейскіх конкурсах, але цікаўны слухач сам знойдзе патрэбныя звесткі ў надзівя аб'ёмным ды інфарматыўным буклеце (аж на 32 старонкі).

Да таго, што Вітаўт Мартыненка выказаў пра вяртанне імя С. Манюшкі на Радзіму, дзеля праўды неабходна дадаць: «руйнаваць ману пра Манюшку» пачалі задоўга да выпуску дыска са знакамітым цыклам «Песні з-над Нёмна і Дзвіны». Знакамітымі нашымі даследчыкамі Уладзімірам Мархелем і Віктарам Скорбагатавым у зборніку Беларускага фонду культуры «Вяртанне-5» у 1998 годзе апублікавана грунтоўная праца па творчасці С. Манюшкі і ягоных стасунках з Я. Чачотам, У. Сыракомлям, В. Дуніным-Марцінкевічам і інш. Яшчэ ў 1997 годзе былі спробы стварэння музычнага фонду імя Манюшкі на яго радзіме ва Убелі, рэстаўрацыі сядзібнага дома (на жаль, тыя спробы неўдзячна назваць удалымі). Сёння ж можна сапраўды парадавацца выхаду альбома «Новае неба Станіслава Манюшкі» як працягу агульнанацыянальнай праграмы «Вяртанне» – вяртання на Радзіму імёнаў знакамітых людзей Бацькаўшчыны.

Уладзімір ГІЛЕП

А ўступны артыкул музыкалага Святлены Немагай дазволіць асэнсаваць пачуцці кампазітара нават нэафітам класічнай музыкі. І, дарэчы, усе тэксты буклета паддзены на беларускай, польскай, англійскай мовах, што дазволіла нават мне адчуць глыбінны сэнс віртуознай канцэпцыі стваральнікаў альбома «Новае неба Станіслава Манюшкі». Бо «неба» тут не «sky», а «heaven». Гэта значыць «новае ўзнясенне», «новае ўшэсце» нацыянальнага генія ў першакрынічнай форме быцця. У родным коле!

Вітаўт МАРТЫНЕНКА,
музычны крытык

Чалавек, неразлучны з Радзімай

Многія людзі на волі лёсу аказваюцца на доўгія гады, а то і на ўсё жыццё далёка ад сваёй радзімы. Хтосьці на ўласным жаданні і імкненні, хтосьці супраць волі, а хтосьці проста па збегу абставін. Па адной з гэтых прычын, ці, лепш сказаць, ад кожнай пакрыху – у пошуках працы – яшчэ ў савецкія часы стаў жыхаром Пскова (Расія) ураджэнец вёскі Каралькі Талачынскага раёна Алег Іўчанка (на фота). Прайшло шмат гадоў, але душа яго на-ранейшаму жыве не толькі на Талачыншчыне, але нават у той самай зніклай ужо вёсцы – у Каральках. І родную мову не забыўся, можа пісаць на ёй вершы. Па просьбе іншага чалавека ён прыслаў на маю паштовую скрынку ў інтэрнэце адзін музычны файл – мы завочна пазнаёмліся, «разгаварыліся» і сталі крыху перапінвацца. Я напрасіў Алега Паўлавіча падзяліцца ўспамінамі аб даўнім жыцці, і ён напісаў тэкст на рускай мове. Калі я наведаміў аб намеры апублікаваць яго на сваім сайце «Талачынскі раён» (<http://talray.wordpress.com>) з прадмовай на-беларуску, мой расійскі субяседа адказаў, што і сам валодае мовай, – і напісаў на ёй верш:

Які прыгожы родны кут,
Які прыгожы!
Тваю красу на сэрца стук
Хачу памножыць.
Дарэчы будзе лёгкі сум
І хваляванне,
І урачыстасць светлых дум
Перад спатканнем!

(чэрвень 2009 г.)

Непарыўная сувязь з роднай зямлёй, настальгія і боль адчуваюцца ў яго ўспамінах, фрагменты з якіх у маім перакладзе на беларускую мову прапаную вашай увазе.

Сяргей АБРАМОВІЧ

Нарадзіўся я ў вёсцы Каралькі 5 лістапада 1948 года сёмым дзіцем у сям'і. Бацька, Павел Іларыёнавіч, быў майстрам на ўсе рукі: і каваль, і пчалар, і сталяр, і яшчэ шмат «і», у тым ліку – запраўскі гарманіст! У хуткім часе вёска была залічаная ў перспектывы, і ў 1950 годзе нешматлікім яе жыхарам прапанавалі перасяліцца ў суседнюю Слабодку. Перавозілі разабраную хату і ўсю маёмасць на карове – каня не было дзе ўзяць, мала іх засталася пасля вайны. У той жа год, але ўжо на новым месцы жыхарства, нарадзіўся малодшы брат, і стала нас дзяцей восем душ.

Зямлю аралі таксама з дапамогай каровы – бедная не

вытрымала, захварэла, а летам памерла. Падтрымкай у той галодны час быў сямейны пчалынік, але аднойчы позняй восенню злачынцы спустошылі яго. Нягоды пераезду і асваення на новым месцы адбіліся на здароўі бацькі, ён захварэў і ў 1952 годзе пайшоў з жыцця. Няцяжка ўявіць, як было маці адной гадаваць дзяцей без каровы-карміцельцы ў той час, калі нават пасля смерці Сталіна нельга было нічога збіраць на ўжо прыбраным калгасным полі. Сам, не па расповедах, памятаю, як мы, дзеці, хадзілі і збіралі мерзлую бульбу: да маразоў нельга было. Давялося прадаць і бацькаў гармонік...

Каралькі памятаю па частых наведваннях са старэй-

шымі, але гэта ўжо была не вёска, а проста прыгожае і ўтульнае месца на зямлі. Ездзілі па сена, хадзілі па грыбы, арэхі, проста адпачыць. А адпачыць было дзе: дубровы, ліпавыя алеі, лугі, зараснікі арэшніку, ручай... Шмат чаго засталася ад былой панскай сядзібы, напэўна, і арэшнік быў штучна пасаджаны. Усё наваколле забяспечвала сябе на зіму арэхамі і апенькамі з Каралькоў. Але хтосьці ўбачыў ва ўсім гэтым толькі каштоўную драўніну – аднойчы ў сярэдзіне 60-х я паехаў туды на веласіпедзе, здалёк убачыў панькую пустую раўніну, стала вельмі горка, і я павярнуў назад: няхай памяць захоўвае толькі былую прыгажосць,

а не цяперашнюю спустошанасць!

У школу я пайшоў у 1956 годзе, яна была зусім побач – суседні дом. Памятаю імя першай настаўніцы: Марыя Міхайлаўна. З 4-га класа была новая настаўніца, імя яе ў памяці не захавалася, але прыгадваю добрым словам. З яе прыходам жыццё ў школе ажывілася, стала цікавейшым. З 5-га класа, як і ўсе дзеці, пасля пачатковай, вучыўся ў талачынскай школе № 1. Праўда, Талачын быў добра знаёмы мне і да вучобы, асабліва памятаю дзіцячыя паходы ў святочны горад 1 мая і 7 лістапада. Ідзеш, намацаеш час ад часу рубель у кішэні, атрыманы на ліманад і іншыя салодкія гасцінцы, і адчуваеш сябе багачеем.

У 7-м класе з'явіліся першыя наіўныя чатырохградкоўі. Тады ж захапіўся радзёсправай. Любоў да паэзіі, а таксама імкненне авалодаць музычным мастацтвам не адпускаюць мяне да сённяшняга дня, сталі неад'емнай часткай майго жыцця.

У 1964 годзе не стала мамы. Клопаты аб малодшых дзецях леглі на старэйшых братоў-сясцёр. Я ім вельмі ўдзячны. З іх дапамогай я з 1966 года вучыўся ў Віцебскім політэхнічным тэхнікуме. Вытворчая практыка праходзіла ў Пскове на заводзе радзёдэталей, дзе мне прысвоілі 3-ці разрад слесара. Пасля заканчэння тэхнікума і атрымання дыпломаў тэхніка-тэхнолага нас доўга не маглі размеркаваць на працу. Я і яшчэ некаторыя хлопцы ўзялі даведкі аб свабодным працаўладкаванні і паехалі ў Пскоў. Думалі – часова, але там і аселі.

24 гады я працаваў на адным прадпрыемстве – заводзе керамічных кандэнсатараў, пакуль у 90-я гады ён не спыніў сваё існаванне. Я быў спачатку тэлефаністам, пасля інжынерам па навуковай арганізацыі працы. Далей 16 гадоў займаўся заводскім радзёвешчаннем. Да мяне заводскага

радзё не было, і мне давалося нямаля зрабіць уласнымі рукамі. Займаўся радзёабсталяваннем, радзёфікацыяй цэхаў і самім вэшчаннем. Забяспечваў рэгулярны выхад радзёгазет – тут даводзілася распрацоўваць сцэнарыі, рыхтаваць дыктарскі тэкст, браць інтэрв'ю, выконваць мантаж...

Пасля закрыцця завода падпрацоўваў у школе (былой падшэфнай) – наладжваў школьнае радзёвешчанне, вёў дыскатэкі. У 1993 годзе ажаніўся, спатрэбілася праца больш сур'ёзная. Рабіў электрыкам, прапрама па электрамонтажы. Навучыўся разбірацца ў праектах і сам іх пры неабходнасці карэктаваў. З 2001 года працую праекціроўшчыкам, распрацоўваю праекты электрыкі і аўтаматыкі.

У Беларусі бываю прыкладна раз на тры гады. Настальгія ўсё ўзмацняецца, з'явіліся вершы аб радзіме. У апошнія гады пішу песні (не толькі тэксты, асвойваю асновы музыкі і ўжо маю вопыт стварэння ўласных мелодый – з дапамогай камп'ютэра, ён мой музычны інструмент і аркестр). Відаць, гэта перадалося ў спадчыну: як я ўжо казаў, бацька быў гарманістам, а яшчэ і брат яго Якуб, мой дзядзька, добра іграў на скрыпцы.

Жывучы тут, у Расіі, вельмі «хварэю» за радзіму. Так, у мяне іх дзве, але першай, галоўнай з іх я лічу Беларусь. Вельмі шкадую, калі расійскія чыноўнікі, а часам і журналісты спрабуюць утаптаць Беларусь у грязь. Я стараюся па меры магчымасці не заставацца ў баку, прымаю ўдзел у дыскусіях у прэсе. У мінулым годзе пасля вяртання з Беларусі напісаў у газету «Курьер» нарыс пра сваю паездку.

Нас, мяне і маю радзіму, не разлучылі і ніколі не разлучаць ні жыццёвыя абставіны, ні адлегласць, ні час.

Алег ІЎЧАНКА,
г. Пскоў, Расія
Фота з асабістага архіва А. Іўчанкі

3 бібліятэкі «КТ»

Міф і міфалогія

Выйшла з друку цікавая кніга Вячаслава Калацэя «Параўнальная міфалогія». Выйшла невыпадкова, бо ва ўніверсітэце культуры і мастацтваў нашай краіны рэгулярна чытаецца аднайменны курс лекцый, які быў распрацаваны аўтарам кнігі спецыяльна для факультэта традыцыйнай беларускай культуры і сучаснага мастацтва.

Студэнты, які шырокае кола зацікаўленых чытачоў, дзякуючы кнізе В. Калацэя маюць магчы-

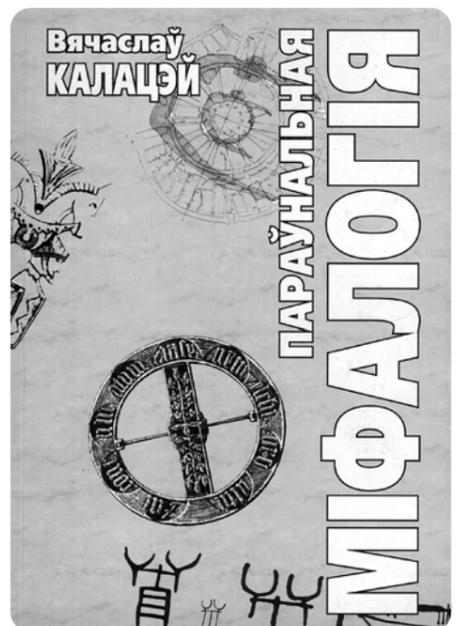
масць асэнсаваць заканамернасць фармавання сістэмы этнаэкалагічнага светапогляду, выяўленую ў міфах розных народаў Еўразіі.

Аўтар для сваіх даследаванняў выкарыстаў самы разнастайны матэрыял (дасягненні культурнай антрапалогіі, звесткі археолагаў, этнографіі, фалькларыстаў, гісторыкаў рэлігіі). Кніга, такім чынам, паспрыяе ліквідацыі таго інфармацыйнага вакуума, які існуе ў адносінах да славянскай (у тым ліку і бе-

ларускай) міфалогіі, ды, як заўважае сам аўтар, дасць штуршок будучым структурным даследаванням нематэрыяльнай культурнай спадчыны беларусаў, уключэння яе ў су-светны кантэкст.

Кніга складаецца з 4-х раздзелаў: «Міф і культура», «Міф і прырода», «Міф і грамадства», «Міф і сфера сакральнага».

Прыцягвае ўвагу чытача і спіс выкарыстанай аўтарам літаратуры па гэтай, яшчэ такой новай для беларускіх даследчыкаў, тэме. Сістэматызацыя яе дае магчымасць працягваць мэтанакіраваныя даследаванні іншым навукоўцам, студэнтам-гуманітарным і ўсім зацікаўленым традыцыйнай культуры.

Мястэчка майго маленства

(Заканчэнне.
Пачатак на стар. 3)

А вось дом, дзе нарадзіўся герой Беларусі, Польшчы, Францыі і Амерыкі Тадэвуш Касцюшка, не захаваўся. Сядзіба месцілася непадалёк ад замка, уласна, гэта і называлася маёнткам Марачоўшчына. Бацька кіраўніка паўстання 1794 года «за вольнасць нашу і вашу» Людвік Касцюшка пераехаў сюды ў 1729 годзе, праз адзінаццаць гадоў ажаніўся з Тэкляй Ратомскай, і ў іх нарадзілася чацвёрта дзяцей. Апошнім быў якраз Андрэй Тадэвуш Банавентура. Цікава, што нават трайнае імя славага сына Беларусі ёсць адбіткам нашай няпростай гісторыі. Першае – праваслаўнае, другое (Фадзей-Тадэвуш) – уніяцкае, трэцяе – каталіцкае. Адсюль і непаразуменні з датай яго нараджэння. Адны лічаць яе 4 лютага 1746 года паводле запісу аб хрышчэнні ў Косаўскім касцёле. Іншыя называюць 30 лістапада 1745 года на той падставе, што хрысцілі яго спачатку ў праваслаўнай царкве і далі імя ў гонар св. Андрэя Першаазванага, свята шанавання памяці якога выпадае якраз на гэты дзень. Мне асабіста апошняе здаецца больш верагодным, бо маці Касцюшкі паходзіла з праваслаўна-уніяцкага роду, не адзінымі былі выпадкі, калі дзяцей, раней хрышчаных у царкве, потым паўторна хрысцілі ў касцёле.

У доме Касцюшкі пры Польшчы быў музей, памяць нацыянальнага героя шанавалі. Згарэў будынак перад самым вызваленнем Косава летам 1944 года. Хто яго падпаліў – так і невядома. Сёння невялікі пагорак, дзе можна яшчэ згледзець радок камянёў ад былога падмурку, абнесены ланцужком, пастаўлены мемарыяльны камень. Расце невялічкае дрэўца глогу, якое восенню асыпае на зямлю чырвоныя ягады. Яскравы, на жаль, прыклад нашых адносінаў да сваёй гісторыі, якой нас зусім не так, як трэба, вучылі ў школе, якой мы па-спраўдному не ведалі. І толькі ў апошнія дзесяцігоддзе яна вяртаецца да нас мясцінамі, падзеямі, асобамі. Вяртаецца ва ўсёй велічы і Тадэвуш Касцюшка.

Мой славуты зямляк неаднойчы падкрэсліваў: «Нарадзіўся я літвінам». Гэта значыць – беларусам. У той даўні час усе жыхары сучаснай Беларусі як нашчадкі Вялікага Княства Літоўскага называлі сябе літвінамі. Праўда, у гэтым выпадку мне бачыцца і больш канкрэтны змест. Практычна да Косава даходзіць вялікі лес Літва, што цягнецца ад Слоніма. У Івацэвіцкім жа раёне, паўторам, ёсць і балота Пагоня. Гэта сведчыць, што якраз тут праходзіла паўднёвая мяжа летапіснай Літвы, акрэсленай гісторыкам Міколам Ермаловічам, якая дала назву нашай старабеларускай дзяржаве. Адзначым яшчэ раз: ад зямляў у цэнтры Беларусі пайшло Вялікае Княства Літоўскае, а зусім не ад сучаснай Летувы, як гэта сцвярджалі царскія гісторыкі, каб Беларусь лічыць «исконно своей».

На мяжы вось той, старадаўняй Літвы, і ўзнікла мястэчка Косава.

Упершыню Косава згадваецца ў прывілеі вялікага князя Аляксандра аб дараванні гэтага маёнтка маршалку Яну Літавору Храптовічу. Датаваны ён 11 чэрвенем 1494 года. Потым Косава належала Осцікам, Сангушкам, Сапегам, Флемінгам, Чартарыйскім, Пуслоўскім. Шмат цікавых старонак мае гісторыя горада, і ўсе яны сведчаць, што тут заўсёды жыў вольналюбівы літвінскі дух. Прыкладаў шмат. Адна з легендаў назву Косава звязвае з імем Касы, які быў кавалём і ў часы набегаў татараў кавалём зброю, якою жыхары біліся з ворагам. Калі людзі ішлі да яго, казалі, што ідуць да Касога, і месца, дзе ён жыў, паступова пачалі называць

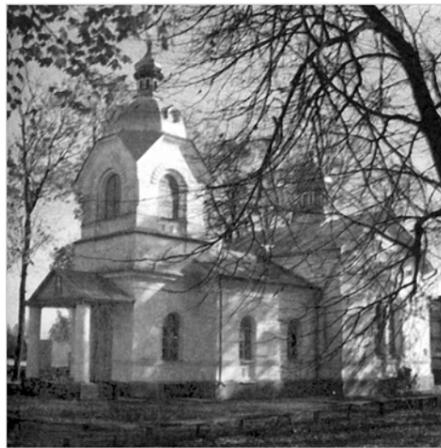

Палац Пуслоўскіх

Косава. Прыгожае паданне, але неспатоленае цікаўнасць у мяне застаецца: а ці ёсць усё-такі сувязь назвы майго горада з краем Косава ў Югаславіі?

Не стаялі ў баку касаўчане падчас паўстання 1863–1864 гадоў. У гэтых мясцінах дзейнічалі атрады Ф. Юндзіла, А. Лянкевіча (Ляндэра). Каля Косава ў той жа Марачоўшчыне адбыўся бой атрада В. Урублеўскага з трыма ротамі рускіх войскаў. На каталіцкіх могілках у горадзе ў 1928 годзе пастаўлены помнік паўстанцам Каліноўскага. А вось Шыбельная гара па дарозе з Косава ў Івацэвічы яшчэ чакае свайго мемарыяльнага знака. Справа ў тым, што ў 1864 годзе ў лесе на гэтай гары царскія карнікі павесілі 20 паўстанцаў. На дрэвах-шыбеніцах людзі прымацавалі абразкі, тым самым увекавечылі памяць змагароў, якія тут жа і былі пахаваныя. З часам абразкі ўраслі ў дрэвы, зацяклі смалою, але яшчэ ў канцы 1940-х гадоў іх бачыў мой бацька. Потым лес высеклі, засталася толькі гара.

Вольналюбівы літвінскі дух праявіўся і ў часы першай рускай рэвалюцыі. У кастрычніку 1905 года ў Косаве адбылося выступленне 900 прызыўнікоў. Вялікі натоўп жыхароў прайшоў па вуліцы з воклічамі «Далоў паліцыю, бі яе!». Было захопленое паштовае аддзяленне, растаптаны партрэт цара. У адказ

Антонанская царква

паліцыя адкрыла агонь, забілі і паранілі некалькі чалавек.

Асабліва вызначылася Косава паўстаннем 3 лютага 1927 года супраць разгрому польскімі ўладамі Беларускай Сялянска-Рабочай Грамады. Каля паўтары тысячы месцічаў і сялян з навакольных вёсак выйшлі на дэманстрацыю з лозунгамі «Вызваліць усіх палітычных зняволе-

Дзімітрава ды імя Варашылава пры ўдзеле антыфашысцкага камітэта была падрыхтаваная і праведзеная смелая аперацыя па разгроме нямецка-паліцэйскага гарнізона ў Косаве. Пасля гэтага горад на працягу месяца знаходзіўся пад кантролем партызанаў. Праўда, я так і не магу даўмець глыбіннага сэнсу гэтага бою. Проста партызанам трэба было паказаць акупантам сваю моц, правесці буйную аперацыю. Выбралі Косава.

Калі глядзіш сёння на ціхі прывітаный гарадок, дзе жыве 2700 чалавек, цяжка ўявіць, што ўсё вышэйзгаданае, як і шмат чаго іншага, адбылася тут. Косава ўжо ў 1949 годзе перастала быць раённым цэнтрам, ды і ляжала яно наўзбоч магістральных шляхоў, адпаведна і развіццё горада запаволілася. Што казаць, калі нават насельніцтва не дасягнула даваеннай колькасці. Тлумачэнне гэтаму ёсць – вынішчэнне фашыстамі яўрэяў. Косава было тыповым для Беларусі мястэчкам з пераважна яўрэйскім насельніцтвам. Паводле расійскага перапісу ў горадзе налічвалася 3092 жыхары. З іх праваслаўных – 725, каталікоў – 321, яўрэяў – 2028.

І ўсё ж дух беларускага гарадка, слаўнага сваёй 500-гадовай гісторыяй, у Косаве захаваўся. Здаецца, вырашана пытанне пра аднаўленне палаца і ўзвядзенне новай сядзібы Касцюшкаў. Думаецца, праз дзесятак гадоў прыток турыстаў даць новы штуршок жыццю маёй радзімы.

Уладзімір МАРОЗ
(Паводле кнігі
«Беларускі храм».
Мінск, 2003)

Ад рэдакцыі. Прайшло толькі 6 гадоў з часу вышэйпрыведзенай публікацыі У. Мароза, а колькі зменаў адбылося на тых косаўскіх мясцінах! Адбудаваны сядзібны дом Касцюшкаў у Марачоўшчыне. Сваім прыгожым выглядам і экспазіцыяй аб слаўным родзе штодня ён вітае наведвальнікаў з Беларусі, Польшчы, Літвы і далёкіх краін.

Не засланяюць вялікія дрэвы і палац Пуслоўскіх: ён відаць здалёк, і да яго можна падыйсці, агледзець. Як нам вядома, зараз вядзецца падрыхтоўка да рэстаўрацыі гэтага палаца. Нягледзячы на хуткае чынае часу, мо і дачакаемся, калі дзверы палаца ў Косаве адчыняцца для наведвальнікаў.

Адноўленая сядзіба Т. Касцюшкі

Спадылба

Ва ўсіх беларускіх нарматыўных слоўніках здаўна падаецца аднолькавае напісанне прыслоўя спадылба. А ў «Тлумачальным слоўніку беларускай мовы» (т. 5, кн. 1, с. 242) прыводзіцца сэнс гэтага слова – 'з-пад нахмураных броваў, недаверліва, злосна (глядзець і пад.)' – і дзве ілюстрацыі з ужываннем слова ў кантэксце. Да іх можна дадаць шэраг іншых, напрыклад: 1) Васька пазіраў спадылба, чакаў (М. Лынькоў); 2) Ты, гаспадыня, не зіркай спадылба. Мы не бандыты з вялікай дарогі (Л. Маракіў). Утварылася гэта прыслоўе ад асновы назойніка лоб (у родным склоне – ілба) пры дапамозе прыстаўкі с-пад- і суфікса -а. Такое ж ці падобнае ўтварэнне бачым і ў прыслоўях спадыспаду, спаднізу, спадцішка.

Арфаграфічныя і пунктуацыйныя навіны выпрацоўваюцца не толькі, а можа, і не столькі пры вывучэнні граматыкі, колькі пры чытанні кніг, газет,

часопісаў. Ад частага бачання надрукаванага слова ствараецца яго зрокавы вобраз і імгненна ўспывае пры пісьме. Калі ж удрукаваных тэкстах час ад часу трапляюць няправільныя напісанні, то навыважу можа пахіснуцца. І не толькі ў вучняў, а і ў дарослага чалавека.

Апошнім часам стала чамусьці модным пісаць прыслоўе спадылба адразу з некалькімі арфаграфічнымі хібамі. Ужо абрыдла выпісваць з перыядычнага друку сказы з памылковым напісаннем гэтага слова. Вось толькі некалькі прыкладаў: 1) Нават падхалім-падначалены і той зыркнуў з-пад ілба, што моцна ўразіла важную птушку (І. Макаловіч); 2) – Не трэба акторства, – з-пад ілба зірнуў ён на палкоўніка (І. Клімянкоў); 3) Фролка з-пад ілба паглядзеў на Ілью Аляксандравіча (У. Гніламедаў); 4) Ён быў па-ранейшаму насуплены, пазіраў з-пад ілба, нібы чакаў, што гэтыя хлопцы могуць зрабіць яму нешта кеп-

скае (У. Дамашэвіч); 5) На майго мужа нават і з-пад ілба не смей зірнуць (А. Казлоў); 6) Ён жа адчуваў толькі злосць, калі гэтыя малакасосы прыдзірліва, з-пад ілба пазіралі на яго (Дзеяслоў. № 7. С. 17). Сустрэўся і такі сказ: «Як воўк, з падлоб'я кіне позірк злы!» (М. Мятліцкі).

Цікава: калі вучань удыктоўчы, пераказе ці сачыненні напіша з-пад ілба, то колькі памылак трэба прызнаць у такім напісанні? Як вядома, класічны ўзор непісьменнасці належыць пярэ імператрыцы Кацярыны II, якая ўхітрылася ў слове ешчэ зрабіць чатыры памылкі (исчо). З той пары нікому не ўдавалася дабіцца такой высокай шчыльнасці правапісных ляпсусаў на адзін квадратны сантыметр тэксту. Аднак, як бачым, аматары спаборніцтва ў парушэнні словаўтваральных нормаў і правапісу не пакідаюць надзеі пераплюнуць імператрыцу.

Іван ЛЕПЕШАЎ

(З кнігі «У пошуках ісціны». Мінск, 2007)

Адказы на крыжаванку, змешчаную ў № 30

Уздоўж. 5. Гомель. 6. Дачная. 9. Ноўка. 11. Тонеж. 12. Асіповічы. 15. Сухары. 18. Капыль. 19. Гарадок. 20. Бабчын. 21. Скачак. 24. Паставы. 26. Крупкі. 27. Асавец. 31. Койданава. 33. Ракаў. 34. Дзісна. 35. Полацк. 36. Пеляса.

Упоперак. 1. Горка. 2. Плёсы. 3. Бабічы. 4. Залог. 7. Добруш. 8. Лепель. 10. Роўнае. 13. Празарокі. 14. Ваўкавыск. 16. Барысаў. 17. Войкава. 22. Старая. 23. Грабаў. 25. Леніна. 28. Дольцы. 29. Званец. 30. Салон. 32. Мінск.

Малая краязнаўчая энцыклапедыя

(Пачатак у № 1 за 2003 год)

КАЗАЦТВА – 1) сацыяльная супольнасць, якая існавала ў ВКЛ у XV–XVII стст. У цюркскіх мовах слова «казак» азначае «вольны чалавек». Месцам зараджэння казацтва ВКЛ сталі малазаселеныя паўднёва-ўкраінскія землі на мяжы з Крымскім ханствам. Узмацненне феадальнага прыгнёту ў ВКЛ садзейнічала прытоку на гэтыя землі беглых сялян і пасадскіх людзей з беларускіх і ўкраінскіх паветаў. Патрэба ў самазабеспячэнні і пастаянная пагроза з боку татараў вызначылі ваенны лад жыцця і неабходнасць стварэння моцнай вайскавай арганізацыі. Пастаянныя кантакты з крымскімі татарамі спрыялі ўвабранню казацтвам цюркскіх элементаў у назвах, звычаях, побыце. Падобныя сацыяльныя фарманні існавалі на землях суседняй Маскоўскай дзяржавы (данское, грэбенскае, церскае і яіцкае казацтва). Першыя звесткі пра казакоў ВКЛ (у расійскіх крыніцах называліся «чаркасы») адносяцца да канца XV ст. З пач. XVI ст. магнаты паўднёвых паветаў ВКЛ сталі прыцягваць казацкія атрады да сябе на службу. Значную ролю ў арганізацыі казацкага войска адыграў А. Дашковіч, які ў 1520-я гг. на чале буйнога атрада казакоў ладзіў паходы на Маскоўскую дзяржаву, Крымскае ханства і турэцкія ўладанні ў Прычарнамор'і. У сярэдзіне XVI ст. адным з найбольш значных правадыроў шматлікіх казацкіх атрадаў быў чаркаскі і канеўскі староста кн. Дз.І. Вішнявецкі, па мянушцы Байда. У 1556-м ён пабудаваў крэпасць на адным з

астравоў у ніжнім цячэнні Дняпра (на Хорціцы). Гэта стала пачаткам першага казацкага прадзяржаўнага ўтварэння – Запарожскай сечы. У 2-й пал. XVI ст. паступова аформілася сістэма кіравання сеччу, цалкам заснаваная на выбарнай аснове. Кожны курэнь выбіраў сабе кураннога атамана, агульным сходам казакоў выбіралася казацкая старшыня: кашавы атаман, есаул і інш. Рашэнні прымаліся на агульным сходзе, не большасцю, а агульнай згодай. З пашырэннем радыоў казацтва і прыняццем на дзяржаўную службу часткі казакоў у 1572-м (рээстравы казакі) пачалі афармляцца гетманская ўлада і рада палкоўнікаў. Пасля заключэння Люблінскай уніі 1569 г. і перадачы ўкраінскіх паветаў у склад Польскага каралеўства казацтва ў ВКЛ фактычна знікла, аднак запарожскае казацтва бесперапынна папаўнялася выхадцамі з беларускіх зямель. Першая спроба актывізацыі казацкага руху на Беларусі звязаная са з'яўленнем у канцы 1595 г. у ВКЛ атрада ўкраінскіх казакоў пад кіраўніцтвам С. Налівайкі. Да казацкіх атрадаў далучылася частка сялян, мяшчанаў і збяднелай праваслаўнай шляхты, якія займаліся ў асноўным гвалтам і рабаўніцтвам мясцовага насельніцтва (асабліва шляхты і яўрэяў). У выніку баявых дзеянняў гэтыя атрады былі разбітыя і выцесненыя з тэрыторыі ВКЛ. З разгортваннем на Украіне ў 1648 г. паўстання пад кіраўніцтвам Б. Хмяльніцкага назіраецца другая хваля актывізацыі казацкага руху. Са з'яўленнем атрадаў украінскіх казакоў у паўднёва-ўсходніх паветах ВКЛ пачаўся працэс паказач-

вання беларускага сялянства, мяшчанства і часткі праваслаўнай шляхты. Пачалі ўтварацца атрады мясцовых паўстанцаў, блізкія па сваёй структуры да казацкіх, якія ўзначальвалі абраныя палкоўнікі. Права на зацвярджэнне палкоўнікаў належала Хмяльніцкаму. Такія атрады былі створаныя ў Мазыры, Рэчыцы, Ігумене, Тураве, Давыд-Гарадку і інш. Наступленне войска ВКЛ пад кіраўніцтвам Я. Радзівіла ў канцы 1648 – пач. 1649 г. прывяло да выцяснення ўкраінскіх казакоў з тэрыторыі Беларусі і да разгрому мясцовых паказачных паўстанцаў. Пад час вайны Расійскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. спробу стварыць беларускае казацтва зрабіў магілёўскі праваслаўны шляхціц К. Паклонскі. З дазволу цара Аляксея Міхайлавіча ён арганізаваў Беларускі полк, прычым не толькі як вайскавое падраздзяленне, але і як адміністрацыйна-тэрытарыяльную адзінку ў межах Магілёўскай воласці з цэнтрам у мястэчку Чавусы, які падпарадкоўваўся не Хмяльніцкаму, а непасрэдна Маскве і ўяўляў сабой аўтаномнае казацкае ўтварэнне колькасцю да 6 тыс. чалавек. Побач з добраахвотным паказачваннем адбываўся і прымусовы запіс сялян у казацтва. Сутыкненні казакоў Беларускага палка з казакамі ўкраінскага наказнога гетмана І. Залатарэнкі і адсутнасць масавай падтрымкі з боку мясцовага насельніцтва прывялі да пераходу Паклонскага з часткай казакоў свайго палка на бок Рэчы Паспалітай, пасля чаго Беларускі казацкі полк знік. У студзені 1656-га Хмяльніцкі прызначыў «беларускім палкоўнікам» выхадца з Беларусі І. Нячая, які замяніў Залатарэнку. Пад кантролем Нячая апынулася частка Аршанскага павета, дзе аформілася казацкая адміністрацыйна-тэрытарыяльная сістэма. Яго полк склаўся з 19 сотняў, якія мелі тэрытарыяльны характар, з рэзідэнцыяй у мястэчку Чавусы (Чавускі полк).

Увосень 1658-га Нячай са сваім войскам перайшоў на бок Рэчы Паспалітай і пачаў баявыя дзеянні супраць расійскіх войскаў. Казацкі полк Нячая дзейнічаў да снежня 1659-га, пакуль не быў разбіты. Адначасова з Нячаем дзейнічала казацкае войска на чале з наказным беларускім палкоўнікам Дз. Мурашкам. З восені 1656 г. рэзідэнцыяй Мурашкі было мястэчка Ігумен, летам 1657-га яна была перанесеная ў в. Камень. У 1656–1658 гг. войска Мурашкі дзейнічала ў Менскім і Ашмянскім паветах, кантралюючы значную тэрыторыю. У верасні 1658-га Мурашка са сваім войскам таксама перайшоў на бок Рэчы Паспалітай і працягваў баявыя дзеянні да заканчэння вайны. Заканчэнне вайны і ўмацаванне пазіцыі дзяржаўнай улады спрыяла заняпадзе казацкага руху на Беларусі; 2) від лёгкай кавалерыі ў войску ВКЛ, які прыйшоў на змену гусарам пасля трансфармацыі апошніх у цяжкаўзброеную конніцу. Узнікненне казацкай кавалерыі адносіцца да XVI ст., а найбольшага росквіту яна дасягнула ў час вайнаў 2-й пал. XVII ст. У XVI ст. казацкі рыштунак склаўся з панцыра, шышака, шаблі, сагайдака і рагаціны або сякеры. У XVII ст. заспэрагалны рыштунак казацкай кавалерыі значна скараціўся або адсутнічаў зусім, замест сагайдака распаўсюджанне атрымалі пісталеты, па-ранейшаму на ўзбраенні засталіся шаблі і рагаціна. Казацкая конніца камплектавалася з дробнай шляхты, якая не мела дастаткова сродкаў, каб узброіцца па-гусарску. Паводле рашэння соймакаў з 1654 г. кожны павет ВКЛ павінен быў выстаўляць па 4 харувы, адна з якіх мусіла быць узброена па-казачку. Казацкая кавалерыя існавала да XVIII ст., саступіўшы месца створаным у 1770-я гг. палкам пярэдняй варты, частка якіх на Беларусі атрымала назву пяцігорскіх.